

ERFGOED BRUSSEL

April 2018 | Nr026-027

Dossier **KUNSTENAARSATELIERS**

Varia **INTERIEURINRICHTING VAN HET KIK**
GESPREKKEN OVER IMMATERIEEL ERFGOED

EEN KWETSBAAR PATRIMONIUM

LOTGEVALLEN VAN DE BRUSSELSE ATELIERWONINGEN

LINDA VAN SANTVOORT
PROFESSOR AAN DE UNIVERSITEIT GENT

Ukkel, *Longchamplaan 2* (later Winston Churchillaan), woning met achterliggend atelier van beeldhouwer Paul Dubois, 1897 (architect Henry van de Velde), afgebroken in 1960 (uit: REHME, W., *Die Architektur der Neuen Freien Schule*, Leipzig, 1902, pl.57).

Kunstenarswoningen en ateliers zijn gebouwd met een specifiek doel voor ogen, wat hen bijzonder kwetsbaar maakt. De beste garantie voor hun behoud is de bestendiging van de functie. De geschiedenis bevestigt dit principe want sommige ateliers werden decennia lang als kun-

stenaarsatelier gebruikt. Het atelier in de Isidore Verheydenstraat in Elsene, in 1865 gebouwd op vraag van beeldhouwer Schoonjans, is daar een goed voorbeeld van. Het werd opeenvolgend door vele kunstenaars bewoond en gebruikt en is tot vandaag nog zeer herkenbaar¹.

DE TeloORGANG VAN DE VROEGE VOORBEELDEN

De vroegste ateliers uit de 19de eeuw zijn voor de overgrote meerderheid uit het stadsbeeld verdwenen. De woning en het atelier van François-Joseph Navez overleefden

Afb.1

Schaerbeek, Ooststraat, verkavelingsplan opgemaakt in 1892 van het eigendom van kunstschilder Verboeckhoven (© Gemeentearchief Schaerbeek, OW 86).

de saneringsdrang in de Brusselse vijfhoek niet en sneuvelde amper een halve eeuw na de bouw, tijdens de aanleg van de Onze-Lieve-Vrouwer Sneeuwwijk omstreeks 1874.

Kunstenaren waren pioniers in de verstedelijking van de Brusselse randgemeenten. Zij gingen op zoek naar grote betaalbare percelen en vonden die in de eerste gordel van randgemeenten. In Sint-Joost-ten-Node bouwde architect Gustave Saintenoy in 1863 voor de broers en beeldhouwers Jean Joseph en Jacques Jaquet een atelier op een groot domein aan de Keizer Karelstraat² dat medio jaren 1890 moest wijken voor de aanleg van de Noord-Oostwijk³.

Schaerbeek was de kunstenaarsgemeente bij uitstek. De ateliers van Guillaume Geefs, Louis Gallait en Charles-Auguste Fraikin werden rond 1900 afgebroken toen de gemeente nog meer verstedelijkte en het stedelijk weefsel verder verdichtte. Na de dood van schilder-beeldhouwer Eugène Verboeckhoven in 1881 konden zijn nazaten het immense atelier gelegen aan de Haachtsesteenweg verkavelen toen daar de Ooststraat werd aangelegd. Er was plaats voor meer dan 13 huizen. Het huis van Verboeckhoven, waarvan de bouw te situeren is ergens tussen 1831 en 1840, werd niet helemaal afge-

broken: de zijgevel is verbouwd en werd gerecycleerd in een in 1897 nieuw gebouwde herenwoning aan de Ooststraat 27⁴ (afb. 1).

Ook Sint-Gillis ontpopte zich al vroeg tot een kunstenaarsgemeente. Langs de Charleroisesteenvoer ontwikkelde zich een kleine kunstenaarskolonie. Het huis van schilder Jean-Baptiste Robie, naar ontwerp van architect Jean Baes, was een curiosum mede dankzij het 'Indisch salon' waarin de kunstenaar zijn parafernalia uit het Oosten tentoonstelde. Maar vooral zijn prachtige tuin, die door kunstenaars wel eens werd gebruikt om erin te schilderen, was uniek. In 1911, één jaar na de dood van Robie, werd het pand afgebroken⁵ en samen met de tuin verkaveld.

Op het grondgebied van Brussel dacht beeldhouwer Guillaume De Groot zijn prachtige huis en atelier aan de Louizalaan veilig te kunnen stellen door het in 1922⁶ met inboedel en al te schenken aan de Stad Brussel. De Stad had echter andere plannen, het pand werd afgebroken om de Emile De Motlaan beter te laten aansluiten op de Louizalaan.

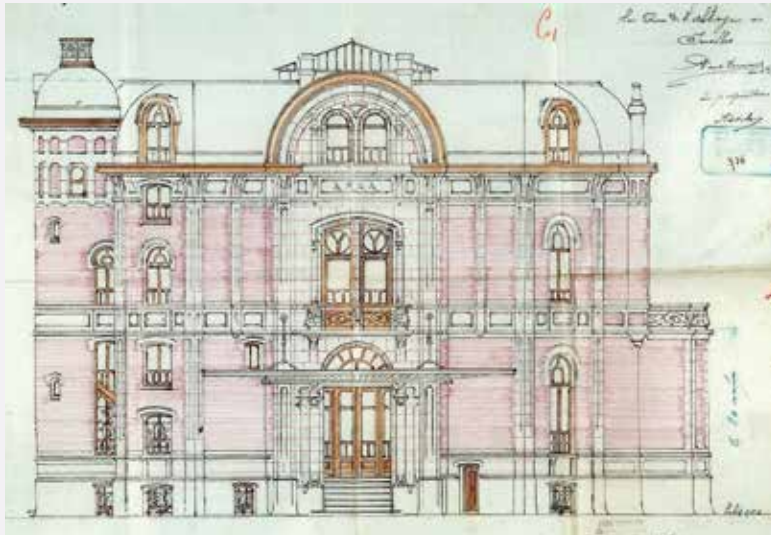
Het atelier van beeldhouwer Guillaume Charlier aan de Kortenberglaan hield stand tot 1928 en werd toen afgebroken en vervangen door een appartementsgebouw naar ontwerp van architect Henri

Van Massenhoven, dat intussen ook al plaats heeft geruimd voor nieuwe kantoorgebouwen⁷.

EEN VERTRAAGDE WAARDERING VOOR DE BELLE ÉPOQUE

Zoals aangetoond was de belle époque een bloeiperiode voor de bouw van kunstenaarswoningen en ateliers. Opgetrokken in neostijlen was dit een architectuur die tijdens het interbellum door een generatie van modernisten verguisd werd. Het misprijzen voor deze als huichelachtig bestempelde architectuur zou nog tot ver in de 20ste eeuw aanhouden. Maar ook de art nouveau kon aanvankelijk op weinig belangstelling rekenen.

In 1927 publiceerde het tijdschrift *L'Emulation* een kort artikel met illustratie over het atelier van Fernand Khnopff. Op dat moment stond de villa - op de hoek van de Johanna- en de Wedrennenlaan - er al wat verwaarloosd bij. Na de dood van Khnopff in 1921 verwierven zijn broer Georges en diens nazaten de eigendom. In 1935 waren omwonenden misnoegd over de toestand van het gebouw en werd er een protestbrief ondertekend door senator Max Hallet en Julius Hoste, directeur van de krant *Het Laatste Nieuws*. Hun bekommernis betrof niet zozeer de waarde van het gebouw maar wel de verwaarlozing en de angst dat het door een 'hoog' appartementsgebouw zou worden vervangen⁸. In 1936 werd het atelier tijdens een verbouwing opgedeeld in verschillende kleine kamers. Deze verbouwing in opdracht van Hubert Khnopff naar de plannen van Ad. Pelseneer en uitgevoerd door aannemer Henri Pelseneer was slechts een laatste poging om het gebouw 'bewoonbaar' te maken⁹. In 1938 werd het pand meedogenloos afgebroken en

Afb. 2

Elsene, Hoek Abdijsstraat en Vleurgatsesteenweg, woning van Anna Boch, 1901 (arch. P. Hermanus), afgebroken in 1954 (© Gemeentearchief Elsene, URB 312-282).

vervangen door een negen verdiepingen hoog appartementsgebouw in pakketbootstijl naar ontwerp van Jacques Saintenoy¹⁰. In datzelfde jaar stierf beeldhouwer Paul Dubois en kwam ook zijn atelierwoning aan de Ukkelse Longchampaan (nu Winston Churchillaan), naar ontwerp van Henry van de Velde, in gevaar. Het werd uiteindelijk in de jaren 1960 afgebroken (afb. p.026).

ONDER DRUK VAN DE BRUXELLISATIE

Brussel kende als hoofdstad een enorme expansie en onder druk van vooral economische motieven was de drang om er te saneren en moderniseren bijzonder groot. Die druk liet zich vooral voelen in de Leopoldswijk en ruime omgeving, waar de grote herenhuizen één voor één plaats moesten ruimen voor appartementen of kantoorgebouwen. Het unieke en ongeëvenaarde neo-Vlaamse-renaissancehuis van Emile Wauters werd afgebroken in 1955¹¹. In 1954 werd het huis van kunstenaar Anna Boch, met een interieur ontworpen door Victor Horta, afgebroken in Elsene (afb.2)¹².

In de aanloop naar de wereldtentoonstelling van 1958 maakte Brussel zich op voor de grote toestroom en werd vooral de verkeerssituatie grondig aangepakt. De Brusselse ring werd omgebouwd tot een stadsautostrade en ook de omliggende bebouwing werd aangepast. Het huis van de kunstenaars Jean-Baptiste Madou en Alexandre Robert aan het Madouplein werd afgebroken om er de 'Madoutoren' op te trekken. Het ontbrak de projectontwikkelaars niet aan enige vorm van cynisme.

De niets ontziende afbraakwoede – *Bruxellisatie* – lokte vanaf de jaren 1960 steeds meer reactie uit. De waarde en betekenis van het Brusselse erfgoed werd bepleit door actiegroepen die ook steeds meer gehoor en steun vonden bij een breed publiek. De aandacht voor het zo typische fin-de-siècle patrimonium van de hoofdstad groeide langzaam maar zeker. Toch bleef men tot ver in de jaren 1960 die art nouveau-architectuur met weinig respect behandelen. Het vandaag zo gekende en gewaardeerde huis Cauchie werd maar

op het nippertje van de sloophamer gered dankzij het initiatief en de gedrevenheid van een private investeerder. Toen die het pand in de jaren 1970 in handen kreeg was het zwaar vervallen en kon slechts een grondige restauratie van de gevel en het interieur – inbegrepen het achterliggende atelier dat vandaag als tentoonstellingsruimte is ingericht – het gebouw in ere herstellen.

De stijgende waardering voor de art nouveau kon niet verhinderen dat in 1982 het atelier van Pieter Braecke, dat gelegen was achter zijn woning in de Troonsafstandstraat, werd afgebroken. Dat het atelier geen ontwerp was van Horta deed niets af aan de waarde. Nog schrijnender was de afbraak in augustus 1988 van het atelier van Paul Ciamberlani aan de Terkamerenlaan (afb.3). Het gebouw werd van de straat gescheiden door een voor Hankaar typische bakstenen muur in decoratief metselverband en met zeer fraai uitgewerkte dekstenen. Tegen de afbraak werd campagne gevoerd door het Sint-Lukasarchief en werd ook in de pers sterk gereageerd, maar het protest kon niet meer baten. Het fraaie binnenschrijnwerk kon gered worden en maakt vandaag deel uit van de collectie van het Parijse Musée d'Orsay. Eén van de dekstenen van de afsluitingsmuur maakt vandaag deel uit van de collectie van de Brusselse Archives d'Architecture Moderne (AAM), die nu behoren tot de CIVA Stichting.

Het protest tegen de afbraak van kunstenaarsateliers klonk nooit luider dan in 1994, toen de kunstenaarskolonie in de Godecharlestraat onder druk kwam te staan. Meer dan 130 jaar waren de huizen er onafgebroken gebruikt door generaties kunstenaars. Achter de saai ogende gevels lagen een paar uit-

Afb. 3

Brussel Uitbreiding Zuid, Terkamerenlaan 28, atelier van Paul Ciambertani, 1897 [arch. Paul Hankar], afgebroken in 1988 (© Fondation Civa Stichting Brussels, neg. 2975-014).

zonderlijk mooie ateliers. Het abrupt beëindigen van een ononderbroken artistieke activiteit maakte van deze geschiedenis en van de Godecharlestraat een symbooldossier, helaas zonder happy end. Niet ver daar vandaan stond het atelier van kunstschilder Jean Baptiste Van Moer, die ooit furore maakte met zijn 'idyllische' zichten op de Brusselse Zenne. Het atelier bevond zich achter het Luxemburgstation, in de nabijheid van het Wiertzmuseum. Het stond de bouw van het Europees parlement echter in de weg. De toenmalige eigenaar, cineast Benoît Lamy, wilde van geen wijken weten maar moest uiteindelijk toch toegeven.

NAAR EEN HERWAARDERING

Het ontbrak Brussel niet aan opportuniteiten om haar artistieke verleden in de verf te zetten. Het Wiertzatelier – dat steeds eigendom was geweest van de staat – werd na de dood van de kunstenaar ingericht als museum¹³, en dat was het eigenlijk ook al tijdens zijn leven.

Jef Lambeaux' tweede atelier werd gebouwd in 1898 op kosten van de gemeente Sint-Gillis, die de kunstenaar op die manier schadeloos stelde voor de onteigening van zijn eerste atelier in de Hollestraat. In het contract dat werd afgesloten engageerde de gemeente zich om het atelier in de Antoine Bréartstraat na de dood van de kunstenaar als museum in te richten, maar die belofte werd nooit nagekomen. Raadslid Renson zag er het nut niet van in omdat de kunstenaar slechts enkele 'plaasters' had nagelaten¹⁴. Het gebouw bleef weliswaar nog tot in 1972 bewaard, maar werd dan afgebroken om plaats te maken voor het nieuw, centrale politiecommissariaat. De mogelijkheid om er een Lambeauxmuseum in onder te brengen werd nooit benut.

In diezelfde gemeente werd de woning van kunstschilder Leopold Speekaert aan de Henri Jasparlaan wel als museum ingericht nadat de kunstenaar al zijn eigendommen, zijn woning inbegrepen, aan Sint-Gillis schonk. Het Leopold Speekaertmuseum werd evenwel in 1965 afgebroken om er een ver-

zekeringskantoor te bouwen¹⁵. De schilderijen werden overgebracht naar het museum van Elsene en het gemeentehuis.

De kunstenaarswoningen en ateliers die vandaag nog bestaan kunnen op meer waardering rekenen. Intussen zijn er al verschillende als monument beschermd, zoals de hierna volgende lijst aantoont. Bij de systematische inventarisatie van het gewest komen ook nog heel wat nog toe ongekende kunstenaarswoningen en ateliers aan het licht en krijgt het artistieke verleden van het gewest langzaam maar zeker meer gestalte.

NOTEN

1. www.irisonument.be. Elsene. Isidore Verheydenstraat 15 (Ingeschreven op de bewaarlijst - 23.10.1997).
2. Stadsarchief Brussel, Openbare Werken, nr.8855.
3. www.irisonument.be. Brussel. Uitbreiding Oost. Keizer Karelstraat.
4. www.irisonument.be. Schaarbeek. Ooststraat 12.
5. Archief gemeente Sint-Gillis, Openbare werken, vergunning 17.05.1911 voor sloop en vervangende nieuwbouw.
6. Stedelijk Museum, Brussel, Akten notaris A. Bauwens, gedateerd 12.05.1922, 13.05.1922 en 01.06.1922.
7. www.irisonument.be. Brussel. Uitbreiding Oost. Kortenberglaan.
8. Stadsarchief Brussel, Openbare werken, dossier 48809.
9. Stadsarchief Brussel, Openbare werken, dossier 48901.
10. www.irisonument.be. Brussel. Uitbreiding Zuid. Franklin Rooseveltlaan 34.
11. Stadsarchief Brussel, Openbare werken, dossier 63655.
12. www.irisonument.be. Elsene. Abdijstraat.
13. Beslist in de kamer van volksvertegenwoordigers bij zitting van 18 mei 1866.
14. Raadszitting d.d. 14.10.1908.
15. www.irisonument.be. Sint-Gillis. Henri Jasparlaan 113.

KUNSTENAARSATELIERS DIE BESCHERMD ZIJN OF INGESCHREVEN OP DE BEWAARLIJST

1860

Woning en atelier van kunstenaar Marcel Hastir
Handelsstraat 51 te Brussel
B (gevels, bedaking en delen van het interieur) 23/03/2006
(© KIK-IRPA Brussel_BUP/BSE, 2016)

1850-1853

Woning en atelier (heden museum) van schilder Antoine Wiertz en de tuin
Vautierstraat 62 te Elsene
B (totaliteit) 23/10/1997
(A. de Ville de Goyet, 2012 © BUP/BSE)

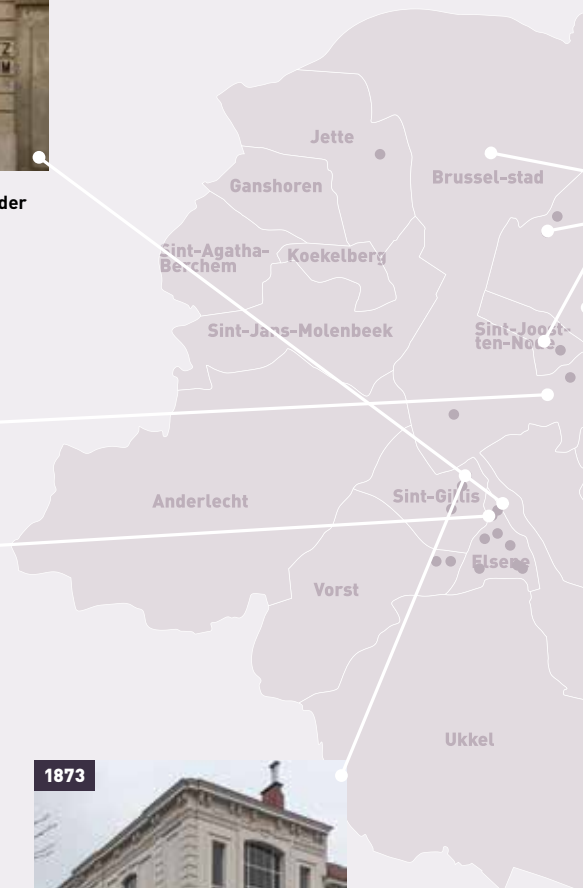
1865

Atelierwoning van beeldhouwer J. Schoonjans
Isidore Verheydenstraat 15 te Elsene
BL (totaliteit) 23/10/1997
(A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE)

1873

Atelierwoning van schilder André Hennebicq
Lausannestraat 1 - 3 te Sint-Gillis
B (gevels, bedaking en delen van het interieur) 09/10/1997
(A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE)

De opgenomen gebouwen zijn voornamelijk ateliers van schilders en beeldhouwers.

Voor meer informatie over de gebouwen opgenomen in deze lijst: www.irisonument.be en <http://erfgoed.brussels/links/register/register-van-het-geveijwaard-erfgoed-in-het-brussels-hoofdstedelijk-gewest-lijst>.

B: beschermd
BL: ingeschreven op de bewaarlijst

tussen 1874 en 1910

Voormalige Etablissements Mommen
 (verschillende bouwfasen tussen 1874 en 1910)
 Liefdadigheidsstraat 37 te Sint-Joost-ten-Node B (totaliteit) 24/09/1992
 (A. de Ville de Goyet, 2011 © BUP/BSE)

1875

Atelierwoning van schilder Godfried Guffens
 Lehonplein 4 te Schaarbeek BL (gevels en bedaking) 22/01/1998
 (A. de Ville de Goyet, 2017 © BUP/BSE)

tussen 1881 en 1912

Huis en atelier van beeldhouwer Ernest Salu
 (verschillende bouwfasen)
 Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16 te Brussel B (totaliteit) 14/05/1992
 (T. Verhofstadt, 2011 © vzw Epitaaf)

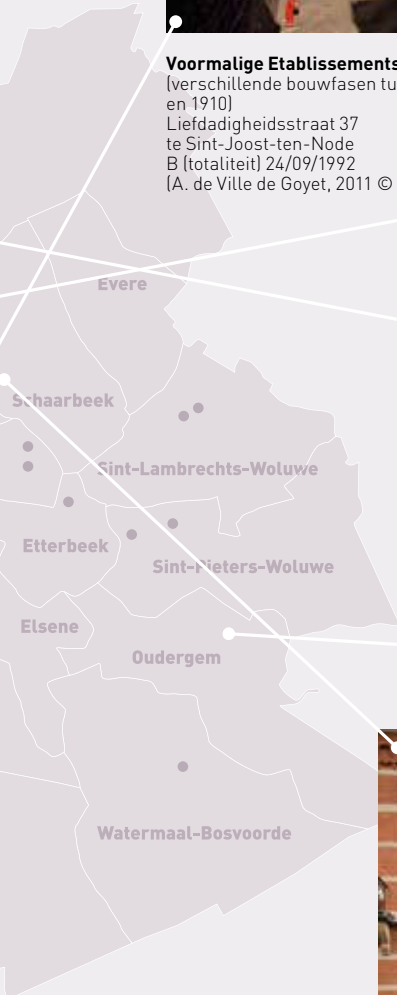
1885

Atelierwoning van kunstenaars Constantin Meunier en Georges-Marie Baltus
 Albert De Latourstraat 30 te Schaarbeek BL (gevels, bedaking en delen van het interieur) 18/12/1997
 (A. de Ville de Goyet, 2011 © BUP/BSE)

1883-1885; 1910

Atelierwoning van schilder Auguste Oleffe
 Waversesteeweg 1885 te Oudergem B (totaliteit) 15/01/1998
 (A. de Ville de Goyet, 2011 © BUP/BSE)

1898

1896

**Atelierwoning van kunstenaar-
schilder Jean Gouweeloo**
(arch. Paul Hankar)
Ierlandstraat 70 te Sint-Gillis
B (totaliteit) 08/08/1988
(A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE)

1891-1892

**Atelierwoning van beeldhouwer
Alfred Crick**
(arch. Paul Hankar)
Simonisstraat 64 te Elsene
CL (gevels en bedaking) 06/11/1997
(A. de Ville de Goyet, 2017 © BUP/BSE)

Atelierwoning van schilder Arthur Rogiers
(arch. Paul Hamesse)
Keizer Karelstraat 103 te Brussel
B (totaliteit) 08/08/1988
(A. de Ville de Goyet, 2017 © BUP/BSE)

1898

**Atelierwoning van schilder René
Janssens**
(arch. Paul Hankar)
Defacqzstraat 50 te Elsene
B (totaliteit) 12/11/1998
(A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/
BSE)

1899

**Atelierwoning (heden museum) van
Constantin Meunier**
(arch. Ernest Delune)
Abdijstraat 59 te Elsene
B (totaliteit) 16/10/1997
(A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE)

1900

**Atelierwoning van schilder Albert
Cortvriendt**
(arch. Léon Sneyers)
Nancystraat 6 - 8 te Brussel
B (totaliteit) 29/01/1998
(A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE)

1901

Atelierwoning van schilder Paul Verdussen
 (arch. Paul Hamesse)
 Brugmannlaan 211 te Elsene B [gevels, bedaking en delen van het interieur] 11/03/1999
 [A. de Ville de Goyet, 2017 © BUP/BSE]

1901-1903

Atelierwoning van beeldhouwer en medailist Fernand Dubois
 (arch. Victor Horta)
 Brugmannlaan 80 te Vorst B [totaliteit] 20/07/1972
 [A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE]

1901-1903

Woning van beeldhouwer Pieter Braecke
 (arch. Victor Horta)
 Troonsafstandsstraat 31 te Brussel B [gevels, bedaking en delen van het interieur] 04/12/1997
 [A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE]

1902-1904

Atelierwoning van schilder Géo Bernier
 (arch. Alban Chambon)
 Hervormingsstraat 4 te Elsene B [totaliteit] 03/07/1997
 [A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE]

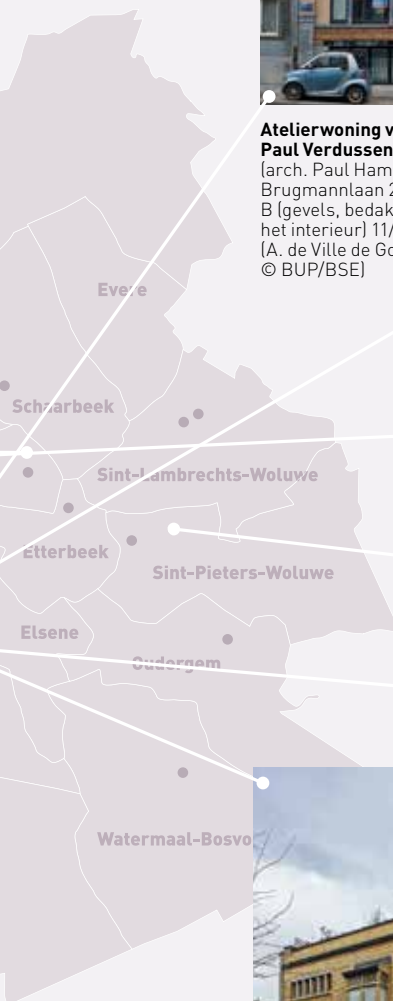
1902, 1905

Voormalig huis en atelier van kunstenaar Louise de Hem
 (arch. Ernest Blerot)
 Darwinstraat 15-17 te Vorst B [gevels, bedaking en delen van het interieur] 09/10/1997
 [A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE]

1902

Atelierwoning van schilder Emile Fabry
 (arch. Émile Lambot)
 Sint-Michielscollegestraat 6 te Sint-Pieters-Woluwe B [gevels, bedaking en delen van het interieur] 16/10/1997
 [© KIK-IRPA Brussel, cliché x110164]

Atelierwoning van Paul Cauchie
 (arch. Paul Cauchie)
 Frankenstraat 5 te Etterbeek
 B (gevels, bedaking en delen van het
 interieur) 26/05/1975
 A. de Ville de Goyet, 2007 © BUP/BSE)

Atelierwoning van schilder Eugène Broerman
 (arch. J. Van Mansfeld)
 Antoine Delporteplein 2 te Sint-Gillis
 BL (gevels, bedaking en delen van het
 interieur) 16/10/1997
 (A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE)

Atelierwoning van schilder Georges Lemmers
 (arch. Gabriel Charle)
 Hervormingsstraat 74 te Elsene
 B (totaliteit) 18/11/1976
 (A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE)

Atelierwoning van schilder Paul Mathieu
 (arch. Émile Lambot)
 Amerikaansestraat 172 te Elsene
 B (totaliteit) 06/11/1997
 (A. de Ville de Goyet, 2015 © BUP/BSE)

Atelierwoning van schilder Parmentier
 (arch. Dolf Van Roy)
 Toulousestraat 47 te Brussel
 B (totaliteit) 09/07/1992
 (L. Loecx, 2009 © BUP/BSE)

Atelierwoning van kunstenaar Alfred Ruytinx
 Voglerstraat 17a-17
 te Schaarbeek
 BL (gevels, bedaking en totaliteit van
 het atelier) 18/12/1997
 (A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE)

Atelierwoning van beeldhouwers Philippe en Marcel Wolfers
 (arch. E. Van Nooten)
 Roger Vandriesschelaan 28a-28
 te Sint-Pieters-Woluwe
 BL (gevels, bedaking en hekwerk)
 01/10/1998
 (© BUP/BSE)

Villa met atelier van schilder Constant Montald
 (arch. Henri Van Massenhove)
 Roodebeeksteenweg 272
 te Sint-Lambrechts-Woluwe
 BL (gevels en bedaking) 06/11/1997
 (A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE)

Atelierwoning en van schilder Rik Wouters
 Rik Woutersplein 7 te Watermaal-Bosvoorde
 BL (gevels, bedaking en delen van het
 interieur) 15/01/1998
 (A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE)

Atelierwoning van beeldhouwer Oscar Jespers
 (arch. Victor Bourgeois)
 Erfprinslaan 149 te Sint-Lambrechts-Woluwe
 B (totaliteit) 16/03/1995
 (A. de Ville de Goyet, 2017 © BUP/BSE)

Atelierwoning van schilder René Magritte
 Esseghemstraat 135 te Jette
 B (totaliteit) 10/07/1997
 (© BUP/BSE)

Atelier van schilder Herman Courtens
 (arch. Antoine Courtens)
 Braemtstraat 97-99 te Sint-Joost-ten-Node
 BL (straatgevel, dak en atelierkamer) 03/07/1997
 B (gevel) 16/06/2005
 (A. de Ville de Goyet, 2018 © BUP/BSE)

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Lesecque,
Griet Meyfroots, Cecilia Paredes
en Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont en Griet Meyfroots

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Murielle Lesecque

COORDINATIE ICONOGRAFIE

Julie Coppens en Griet Meyfroots

COORDINATIE DOSSIER

Griet Meyfroots

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Marie Becuwe, Laurence Brogniez,
Marcel M. Celis, Victoire Chancel,
Tatiana Debroux, Paula Dumont,
Jacinthe Gigou, Coralie Jacques,
Harry Lelièvre, Judith Le Maire,
Isabelle Leroy, Gertjan Madalijns,
Dominique Marechal,
Griet Meyfroots, Christian Spapens,
Iwan Strauven, Linda Van Santvoort,
Francisca Vandepitte, Brigitte Vander
Bruggen, Tom Verhofstadt

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels,
Ubiqu Belgium NV/SA

NALEZING

Koenraad Raeymaekers,
Wim Kenis, Harry Lelièvre,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt en
de leden van het redactiecomité

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

IPM printing

VERSPREIDING EN

ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@gob.brussels

BEDANKINGEN

Cathy Clarisse, Chantal d'Udekem,
Anne Macebo, Mary Peterson,
Linda Van Santvoort, Menno de Boer

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directrice-generaal
van Brussel Stedenbouw en Erfgoed/
Gewestelijke overheidsdienst
Brussel, CNN – Vooruitgangstraat
80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en
Landschappen – Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://www.erfgoed.brussels>
broh.monumenten@gob.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

LIJST MET AFKORTINGEN

AML - Archives et Musée de la
Littérature, Bruxelles (Belgique)
BUP/BSE - Bruxelles Urbanisme
et Patrimoine / Brussel
Stedenbouw en Erfgoed
CIBG - Centrum voor Informatica
voor het Brusselse Gewest
CIDEF - Centre d'Information, de
Documentation et d'Étude du Patrimoine
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
KCML - Koninklijke Commissie voor
Monumenten en Landschappen
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
KMKG - Koninklijke Musea voor
Kunst en Geschiedenis
KMSKB - Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten van België
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2018/6860/023

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken
en kantoren

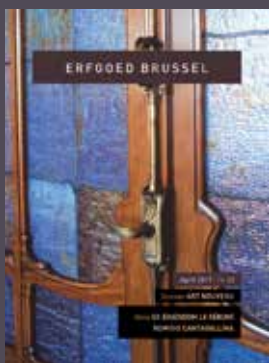
017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

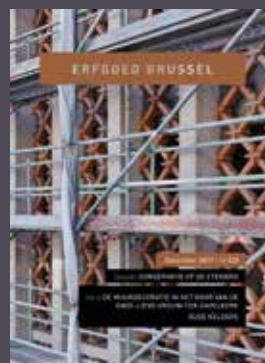
Laatste nummers

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

2018
EUROPEAN YEAR
OF CULTURAL
HERITAGE
#EuropeForCulture

BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFGOED
GEWESTELIJKE OVERHEIDSDIENST BRUSSEL

20 €

ISBN 978-2-87584-164-3